

- Necmettin Kızılkaya, *Hanefi mezhebi bağlamında İslam hukukunda küllî kaideler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013, 456 s.

Değerlendiren: Özlem Kâhya Öncel*

İslami ilimler içerisinde önemli bir yere sahip olan fıkıh ilmi; ibadet, muamelat ve ukubat alanlarında ele aldığı birçok konu ile İslam toplumlarında hayata yön verici bir fonksiyon icra etmektedir. Teşekkül dönemi ve sonraki süreçte zengin bir müktesebata sahip olan fıkıh ilmi, usûl ve furû' şeklinde iki ana damara ayrılır. Bu iki ana alan, fıkıh tarihi boyunca birçok alt disiplin ve yazım türünün kaynağını teşkil etmiştir. Tanıtımını yaptığımız eserin inceleme konusu olan kavaid edebiyatı da furû'-ı fıkıh eserleri üzerindeki güçlü muhakeme ve ilkesel bir düşüncenin ürünü olup söz konusu yazım türlerinden sadece biridir.

Kitap, yazar Necmettin Kızılkaya'nın yayımlanmış doktora tezi olup kendisi İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı'nda yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. Lisans ve yüksek lisans eğitimini Marmara Üniversitesinde alan Kızılkaya, doktorasını Selçuk Üniversitesinde tamamlamıştır. Yazarın bundan başka muhtelif dergilerde yayımlanmış birçok makalesi, sempozyum bildiri kitaplarında yer alan yayımları ve ansiklopedi maddeleri bulunmakta olup ayrıca kitaplarda bölüm yazarlığı da yapmıştır.

Fıkhi kaideler ve bunların incelendiği kavaid eserlerini ele alan söz konusu çalışma, giriş ve sonuç kısımları yanında üç ana bölümden oluşmaktadır. Eserin giriş bölümünde konunun sınırlarına, amacına, araştırmanın kaynaklarına ve kısaca ana bölümlerde ele alınan meselelere değinilmektedir. Yazar, kavaid ilminde öncü bir role sahip olması hasebiyle Hanefi mezhebi merkezli olarak konunun işleneceğini, diğer üç Sünni fıkıh ekolü ile ilgili bilgilerin ise buradan hareketle değerlendirileceğini belirtir. Mezhep açısından söz konusu olan bu sınırlama, kaynak olarak da Hanefi mezhebi ağırlıklı bir literatür takip etmeyi kaçınılmaz kılmıştır. Ancak daha sonra detaylı olarak ele alacağımız kavaid literatürünün tarihsel gelişimine ayrılan ikinci bölümde, çizilen bu çerçevenin dışına çıkıldığı görülmektedir. Yazar, kavaid düşüncesi ve literatürünün sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve fıkıh ekolleri arasındaki etkileşimin müşahade edilebilmesi için sadece Hanefi değil Şafii, Maliki ve Hanbeli kavaid kitaplarının da kronolojik olarak ele alınıp incelenmesi gerektiğini belirterek bu bölümdeki istisnai tavrının gerekçesini sunar. Eserde zaman dilimi olarak 4/10. yüzyıl ile Mecelle'nin yürürlüğe girdiği döneme rastlayan 13/19. yüzyıllar arası esas alınmaktadır. Buna gerekçe olarak da kavaidin müstakim anlamda bir araya getirilmesine yönelik çabaların 4/10. yüzyılda başlaması ve Mecelle sonrası dönemde kavaid alanındaki çalışmaların neredeyse tamamının Mecelle etrafında şekillenmiş olması gösterilir. Klasik dönem kavaid kitaplarının kaleme alınış amaçlarının dışında bir yöntemle işlenmiş olmaları da Mecelle sonrası telif edilen eserlerin inceleme alanı dışında bırakılmasına etki eden bir diğer faktördür.

* Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Bölümü.

Yazar, giriş bölümünü kavaid edebiyatına dair eserlerin yer aldığı Arapça, Türkçe ve İngilizce literatürün değerlendirmesi ile sonlandırmaktadır.

Eserin diğer bölümlere nazaran daha kısa tutulmuş birinci bölümü üç ana başlıktan müteşekkil olup bu kısımda kaidenin kavramsal analizi ve terimleşme süreci, benzer kavramlarla ilişkisi ve kaynakları ele alınmaktadır. “Kaide”nin bir ıstılah olarak tanımlanmasının 8/14. yüzyıla tekabül ettiğini belirten yazar, klasik ve modern döneme ait bazı “kaide” tanımları vererek her birinin ayrı ayrı değerlendirmesini yapmakta ve mevcut tanımların eksik yönlerine işaret ederek bu mülahazalardan hareketle kapsamlı bir “kaide” tanımının *“fıkhın değişik bölümlerine ait meseleleri kuşatan külli kaziyedir”* şeklinde yapılmasının daha isabetli olacağına temas etmektedir. “el-Asl” ifadesinden “kaide”ye uzanan terimleşme sürecinin işlendiği kısımda “kaide” kavramını ilk olarak Şafii fahih ‘Alâî’nin *el-Mecmû’u’l-müzheb fi kavâ’idi’l-mezheb* isimli eserinde teknik anlamıyla kullanmış olduğu belirtilir.

Bu bölümde yer alan ikinci ana başlık altında ise “kaide”nin benzer kavramlarla irtibatı ele alınmaktadır. “Kaide” ile yakın ilişkisi olan kavramların başında da “dâbit” terimi gelmektedir. “Kaide” ile “dâbit” kapsam bakımından bir birinden farklılık arz etmekte olup “kaide” fıkhın birbirinden farklı alanlarına hâkim ilke ve prensipleri ifade eder; “dâbit” ise fıkhın daha özel bir alanına hâkim olan ilke ve prensipleri ifade eder. Kapsam itibarıyla farklılık gösterdikleri benzer bir diğer kavram da “külliyyat” terimidir. “Kaide” kavramının “usûl kaide”si ile de mukayesesini yapan yazar, aradaki farklılığın usûl ve furû’ ilimleri ile yakın ilişkilerinin bir sonucu olarak mevzu itibarıyla olduğuna değinir. Kavaid ile ilgili kavramlardan bir diğeri de “kanun” olup birbirleri yerine kullanılmakla birlikte fıkıh ilminde furû’a hâkim olan genel ilkeleri ifade etmek üzere “kanun”dan ziyade “kaide” kavramı kabul görmüştür. Burada zikredilenlerin dışında benzer başka kavramlara da işaret edilerek bu noktada okuyucunun zihni berraklaştırılmaktadır.

Birinci bölümde son olarak kavaidin kaynakları konusuna değinen yazar, muasır müelliflerin sadece naslar üzerinde durup diğer kaynakları görmezden geldiğine işaret ederek söz konusu kaynakları naslar ve naslar dışındakiler olmak üzere iki kısma ayırmanın daha isabetli olacağından bahsedip bu bağlamda kaynakları dinî naslar, fıkhî miras ve kültürel unsurlar olmak üzere üç kısımda inceler.

Kavaid edebiyatının tarihsel gelişiminin incelendiği ikinci bölümde fıkıh ilmindeki değişik yazım türleri ve bunları ortaya çıkaran faktörlerden kısaca bahsedildikten sonra kavaid ile yakın ilişkileri sebebiyle “tahrîcu’l-furû’ ale’l-usûl” ile “furûk” literatürü hakkında bilgi verilmektedir. Giriş mahiyetindeki bu bilgilerin ardından yazar, kavaid literatürünün ortaya çıkış ve gelişim sürecine, kaidelerin müstakil çalışmalara konu edilmelerini etkileyen faktörlere temas edip konuyu belli dönemlere ayırdığı ana başlıklar altında incelemektedir:

Kavaid literatürünün oluşum dönemi olarak nitelenen ilk eserlerin verildiği 4/10. yüzyıldan ciddi anlamda eser telifatının gözlenmediği 7/13. yüzyıla kadar olan süreci ele aldığı kısımda müellif, birbirine çağdaş iki kilit isim Ebû Tâhîr ed-Debbâs ve Kerhî’ye değinmekte ve bu tür yazıma olan katkılarından bahsedip ilk kavaid eseri olma

vasfını haiz Kerhî'ye ait *Risâle fi'l-usûl* isimli eseri analiz etmektedir. Cessâs'ın İmam Muhammed'e ait *el-Câmiu'l-kebir* şerhinde neredeyse her bölümü asıllara irca ederek okumasında ve sonraki şarihlerin bu yöntemi takip etmesinde hocası Kerhî'nin etkili olduğuna işaret edilmesi de burada dikkat çekicidir. Akabinde kavaid geleneğinde iki önemli isim olan Şafii fakih İbnü'l-Kâss ile Maliki bilgin Huşenî hakkında bilgi verilip kavaid yazım geleneğinin Irak'tan Maveraünnehir'e geçişi ve bu sürece etki eden Debûsi ile önceki bölümlerde farklı yazım türlerinden hangisine dâhil edileceği ile ilgili bilgilerin verildiği, bu bölümde de aynı mevzuya dâhil edilen *Te'sisü'n-nazar* adlı eserinden detaylı olarak bahsedilmektedir. Burada dikkat çeken bir husus tahrîcu'l-furû' türü hakkında açıklamaların yapıldığı bölümde, yazarın eseri bu yazım türünden ziyade kavaid literatürüne dâhil etme eğiliminde olmasına karşın burada aynı meylin yerini pek çok türün keşiştiği bir eser olarak yansıtılmasından yana bir tutuma bırakmış olmasıdır. Bu bölümde 7/12. yüzyılda kavaid alanında yaşanan önemli bir gelişmeye temas edilerek oluşum dönemi ile ilgili bilgilere son verilir. Söz konusu gelişme kavaid düşüncesinin Bağdat'tan Mısır'a kayması olup yazar bunda etkili olan kavaid edebiyatında öncü role sahip iki isim İzz b. Abdisselâm ve Karâfî'den bahsetmektedir.

Kavaid eserlerinin bir tasnif yöntemi kazandığı ve dönüm noktası özelliği taşıyan 8/14. yüzyılda ise kavaid edebiyatı açısından öne çıkan üç önemli hususiyet bulunmaktadır. Bunlar, kavaid alanında en çok telifatın bu dönemde verilmesi, Şafii fakihlerin diğer mezheplere göre daha fazla eser kaleme alarak telifata yön vermeleri ve kavaid kitaplarında *el-Eşbâh ve'n-nezâir* başlığının kullanılmaya başlanmasıdır. Kavaid eserlerinin bu şekilde isimlendirilmesinde İbn Vekil'in oynadığı role değinen yazar, devamında bu dönemde kaleme alınan farklı mezheplere ait birden fazla eser ve müellifi hakkında bilgi vermektedir. Diğer mezheplere de yer vermesi ile tanınan Maliki bilgin Makkârî'ye ait *el-Kavaid*, literatürün tertip bakımından sistemleşmesinde dönüm noktası olma özelliği ile temayüz eden Alâî'nin *el-Mecmû'u'l-müzheb*, Şafii mezhebinin sınırlarını aşan bir eser olarak tanımlanan ve kendisinden sonraki kavaid edebiyatı yazım şekline yön veren İbnü's-Sübkî'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, kaideleri alfabetik bir sırayla ele alan Zerkeşî'ye ait *el-Mensûr fi'l-kavaid* ve Hanbeli kavaid geleneğinin en etkin eseri olan İbn Recep tarafından kaleme alınmış *Takrîru'l-kavaid* ve *tahrîru'l-fevâid* isimli eserler burada özel başlıklar altında detaylı olarak ele alınanlardır.

Şafii üstünlüğünün devam ettiği 9/15. yüzyılda öne çıkan iki eser İbnü'l-Mulakkîn'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavaidi'l-fikh* adlı kitabı ile Takıyyüddîn el-Hisnî'nin *Kitâbu'l-kavaid* adlı çalışmasıdır. Yazar, kavaid literatürünün dil ve üslup açısından sistemleştiği 10/16. yüzyılı işlediği bölümde ise döneme damgasını vuran ve asrın karakteristik özelliğini temsil eden Suyûtî ve İbn Nuceym'in eserlerini geniş şekilde ele alır. Sonraki telifata büyük oranda yön veren, bir anlamda kendilerinden önceki müellifler ile sonrakilere arasında köprü vazifesi gören *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâ'id ve furû'i fikhî's-Şâfiyye* ile *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli bu iki kitap dışında başka çalışmalardan da burada bahsedilmektedir.

Şerh ve haşiyeler dönemi olarak nitelendirilen ve kaidelerin şeri birer delil olarak kabul edilmeye başlandığı 11/17. yüzyıldan Mecelle'ye kadar olan sürecin işlendiği kısımda

Hanefi mezhebine ait iki önemli eser; Nâzırzâde'nin *Tertübü'l-leâli fi silki'l-emâlî'si* ile Hâdimî'ye ait *Mecâmiu'l-hakâikî* hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Kavaid eseri olarak kabul edilemeyeceğinin belirtildiği Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin detaylı şekilde ele alındığı başlık altında ise Mecelle sonrası kavaid edebiyatına da kısa bir atıf yapıldıktan sonra literatür hakkında okuyucuya doyurucu bilgilerin sunulduğu ikinci bölüm sona ermektedir.

Eserin üçüncü bölümünde yazar, ilk olarak kaidelerin mahiyeti hakkında bilgi vermektedir. Bir cümle yahut fıkhi önermeyi kaide yapan ve onu diğer ifade kalıplarından ayıran temel hususiyetlerin zikredilmesi ile "kaide" kavramı daha da netleştirilmektedir. Söz konusu özellikler; kaidenin veciz ifade yapısına sahip olması, şümul özelliği ve soyut olması, istikra sonucu elde edilmesi, kazıyye formunda olması ve küllî olmasıdır. Yazar, bu vasıfların her birine örneklerle açıklama getirir. Burada kaide-fıkhi hüküm ayırımının ele alınması okuyucunun zihninde kaide mefhumunun şekillenmesine katkı sağlamaktadır ancak aynı irtibatın dâbit ve fıkhi hüküm arasında da kurulması beklenmiştir. Kavaid literatürü dışında kalan, fıkıhın diğer dallarına ait metinlerde kaidelerin aktarıma şekilleri burada incelenen bir diğer husustur. "el-Asl", "kıyâs" ve "vech" olarak tespit edilen bu kavramlar ayrı başlıklar altında muhtelif eserlerden misaller getirilerek ele alınmaktadır. Eserin ana konusunu teşkil etmediğinden değinilmemesi bir eksiklik olmamakla beraber "kıyas" başlığı altında kıyâsu'l-asl -istihsan ilişkisinin örneklerle işlendiği bölümde istihsanın "ta'diyesi" meselesine atıf yapılması konunun daha iyi kavranması açısından faydalı olabilirdi. Farklı bağlamlarda birkaç cümle içerisinde konuya dolaylı temas edildiği gözlemlense de mesele yerinde doğrudan ele alınmamıştır. Yazar devamında tahric, tercih ve ta'îl başlıkları altında söz konu işlemlerin uygulanmasında kavaidin etkin rolüne temas ederek fıkıh eserlerinde kaidelerin kullanıldığı alanları tespit etmiştir. Kavaidin mahiyeti ana başlığı altında ele alınan bu mesele bir sonraki ana başlık olan işlevi ile oldukça irtibatlı durmaktadır.

Eserin son bölümünün ikinci ve son başlığı kavaidin işlevine dair olup burada kaidelerin temel kaynaklarda nasıl bir bağlamda kullanıldığı ve kendilerine hangi durumlarda müracaat edildiği Hanefi mezhebine ait eserlerden hareketle ortaya konmaktadır. Fıkhi kaidelerin kavaid literatürüne ait eserler dışında kalan edebî türlerdeki kullanımının incelendiği bu bölümde çalışmanın sınırlarını aşacağından bütün türlere müracaat edilmeyip muhtasar, şerh, fetâvâ, nevâzil ve usûl literatürü ile sınırlı kalınmış ve sadece konunun anlaşılmasına katkı sağlayacak eserler ve örnekler üzerinde durularak çalışma sonlandırılmıştır. Burada seçilen misallerin ekseriyetinin "*Şek ile yakın zail olmaz.*" kaidesi ekseninde döndüğü dikkat çekmektedir.

Muhtevası hakkında bilgi vermeye çalıştığımız bu eser; kaidenin mahiyeti, fıkıh müktesebatındaki işlevi ve gelişim süreci hakkında sunduğu bilgilerle okuyucuya konu hakkında ışık tutmaktadır. Dozunda kullanılan örnekler soyut bilgilerin zihinde şekillenmesine yardımcı olurken kavaiide dair verilen zengin literatür bu alanla ilgilenenlere oldukça fayda sağlayacaktır. Birçok müstakbel çalışmaya ilham kaynağı olma özelliğini haiz olan eserde yazar, dil açısından da akıcı ve anlaşılır bir üslup kullanarak okuyucuyu bir başka yönden daha rahatlatmaktadır.